

הרב שלמה יוסף זרין

מז

בהיתר אכילה באתרוג

(מתוך הרצאה תורנית בסוכתי, חוהמ"ס תשכ"ג, במסגרת ההרצאות החדשיות "שערי צבי" שהמועצה הדתית לקהלת ירושלים עורכת לזכרו של מרן הגרצ"ס סראנק זצ"ל)

שנינו בסוכה (לה ב): אתרוג של מעשר שני בירושלים לא יטול ואם נטל כשר, ונחלקו רש"י והר"ן: רש"י כתב שחזן לירושלים אם נטל לא יצא, שהרי הוא אסור באכילה, „דלכם כתיב, הראוי לכם“, והר"ן כתב שאף חזן לירושלים אם נטל כשר, שהרי הוא ראוי לאכילה בירושלים, ולא אמרו בירושלים אלא לרבותא שאפי' בירושלים לכתחילה לא יטול, וכ"כ המאירי שם טעם זה שראוי לאכילה בירושלים, אלא שהוסיף עוד טעם שראוי לפדותו ויהיה מותר באכילה, והריטב"א שם כתב טעם זה של פדיון בלבד, אבל הר"ן לא כתב אלא הטעם שראוי בירושלים בלבד, ובערוך לנר שם כתב לפי שלפעמים יתכן שאינו ראוי לפדייה, כגון שנכנס טבל לירושלים לאחר שנגמרה מלאכתו או המעשר לאחר שהופרש ויצא ששוב אין לו פדיון, ולכן כתב הטעם שמכל מקום ראוי לאכילה בירושלים. ומלבד זה יתכן לומר שהר"ן בכלל לא סובר שיקרא ראוי משום פדיון ומש"כ התוס' פסחים (מ"ו ב ד"ה הואיל) שאין אומרים הואיל ואי בעי פריק שאם כן היה קונה אותו, ואין אומרים על דבר שאינו שלו שיכול לקנותו ויהיה שלו, ואף כאן הרי הטעם שצריך שיהיה ראוי לאכילה הוא שיהיה שלו לכם לכל צרכיכם, כמבואר בגמ', לכן אין אומרים שיהיה עכשיו בכלל לכם מפני שראוי לאכילה ע"י פדייה, ועכ"פ איך שיהיה הנה הר"ן כתב הטעם שראוי לאכילה בירושלים, וכדבריו כתב ג"כ בחי' הרא"ה שיצא זה עתה בירושלים בשם גנוי ראשונים למס' סוכה.

ויש לעיקן, הרי בפסחים (צב ב) מבואר שאפילו לרב נחמן שאמר היה בדרך רחוקה ושחטו וזרקו עליו הורצה הרי זה מפני שלערב יוכל לבוא, עיי' ברש"י ד"ה שחטו ותוס' ד"ה ור"ג, אבל אם הוא במקום רחוק ביותר שאפילו בערב לא יוכל לבוא נקרא אינו ראוי לאכילה, ולמה כאן במע"ש חוץ לירושלים בשביל ריחוק המקום נקרא ראוי לאכילה.

ובצעין זה הקשה בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' יד) מסוגיא זו של פסחים על

תוס' יבמות (צג א ד"ה מ"י) לענין דבר שלא בא לעולם שאם הפירות הם בעולם אפילו שהם מחוברים כיון שבידו לתלוש אינם בכלל דשלב"ל ואפילו אם הם רחוקים שאין נראה לחלק בין קרוב ובין רחוק, והקשה מאי שנא מפסח כשהוא במקום רחוק שנקרא אינו ראוי לאכילה, והמהרש"ם שם תירץ כי בפסח גז"כ הוא שאם הוא בדרך רחוקה כשיעור הנאמר שם פטור וכך גז"ה התורה שהריחוק יותר מעכ"ב. ואם נאמר כדבריו לק"מ גם ממע"ש חוץ לירושלים שאף כאן נאמר שבעצם מצד ריחוק מקום נקרא ראוי לאכילה, ובפסח גז"כ הוא.

אבל דברי המהרש"ם תמוהים מאד, שהוא סבור שמה שאינו יכול לכנוס לערב לא הורצה הוא משום דרך רחוקה, וז"א שהרי בגמ' שם (צג א) הקשו למ"ד הורצה למה נאמר דרך רחוקה ותירצו לפוטרו מכרת, ולדבריו הלא צריך דרך רחוקה לזה שאם רצה לעשות בראשון לא שבקינן ליה, וכגון שלא היה יכול לכנוס גם בערב, שהרי לענין טמא אמרו שם שלכך נאמר טמא דאי בעי למיעבד בראשון לא שבקינן ליה, אלא פשוט שמה שאינו יכול לכנוס לערב לא הורצה לא מדרך רחוקה הוא. שהרי בפירוש אמרו בגמ' שם שלרב נחמן דרך שאמרה תורה מיחס הוא דחס רחמנא עליו ואי עבד תבוא עליו ברכה, הרי שמצד דרך רחוקה אי אפשר כלל לפסול הקרבן, אלא מאיש לפי אכלו אנו למדים שצריך גברא דחזי לאכילה וכמבואר בגמ' שם (צח ב), וכן מבואר כאן על אתר בתוס' ד"ה דמי בעי וד"ה אלא עיי"ש, ואם מסברא נאמר שריחוק מקום אינו גורע מלהחשב ראוי לאכילה אין כאן כל גז"כ להיפך, שמאיש לפי אכלו אנו למדים רק שיהיה ראוי לאכילה ולא מה ומתי נקרא ראוי לאכילה. ונראה לישב הק' מפסח לתוס' יבמות עפ"ד התוס' שבת (פ א) ד"ה בהעלם שכתבו לחלק בין הוציא חצי גרוגרת וחזר והוציא חצי גרוגרת לשתי רשויות פטור, לאותה שאמרו כתב אות אחת בטבריה ואות אחת בצפורי חייב, לפי שבכתיבה מחוסר קריבה לאו כמחוסר מעשה אבל הוצאה אינה עד שמביא שני החצאים לרשות אחת, ולכא"ו הא גופא טעמא בעי למה לא נאמר אף בהוצאה מחוסר קריבה לאו כמחוסר מעשה. ונראה בבאור כוונתם, שבכל מלאכה שבת המלאכה היא בגוף החפץ, משא"כ הוצאה שאין שום דבר נעשה בחפץ עצמו וכל עניינו הוא שנוי המקום, וכבר אמרו אחרונים שמפני זה אמרו בכמ"ק שהוצאה מלאכה גרועה היא ואכ"מ, ולעניננו כיון שכל חיוב המלאכה נתפס בהמקום לכן אין אומרים בו מחוסר קריבה לאו כמחוסר מעשה, וצריך שיהיו שני החצאים במקום אחד, מה שאין כן בשאר מלאכות, שאין החיוב מצד עצמו נוגע להמקום, אומרים בו מחוסר קריבה לאו כמחוסר מעשה.

ולפי זה גם בפסח הרי חוץ לירושלים אפילו אם היה הפסח נמצא עמו שם ג"כ אסור באכילה, שהאיסור נתפס בהמקום, והמקום גורם, ולכן מחוסר קריבה כמחוסר מעשה, ונקרא אינו ראוי לאכילה, מה שאין כן בדבר שלא בא לעולם שהמקום הוא סיבה צדדית ומקרה חיצוני ואילו היה יכול על ידי עצת ותחבולה לתלוש מרחוק היה מועיל, ולכן מחוסר קריבה לאו כמחוסר מעשה.

אלא שלמ"ז תשאר השאלה ממעשר שני חוץ לירושלים, שה"ז דומה לפסח, שהאיסור בא מחמת המקום, ולמה כתב הר"ן שנקרא ראוי לאכילה, אף שהוא חוץ לירושלים:

ונראה ע"פ דברי רש"י בזבחים (פח א) שכתב שמדומע פסול לנסכים מפני שאינו ממשקה ישראל מהראוי לישראל, לפי של ישראל אסור, ולכאורה קשה שהרי רש"י עצמו כתב בסוכה באתרוג של תרומה טהורה שאמרו שאם נטל כשר, שאף ישראל יוצא בו, מפני שיש בו היתר אכילה לכהן, ומה נשתנה היתר אכילה בקרבנות מהיתר אכילה של אתרוג. אמנם הנה רש"י בסוכה שם כ', וישראל נמי נפיק ביה הואיל ויכול להאכילה לבן בתו כהן, ולכאורה למה לא די במה שמותרת לכהן מצד עצמה, ואם כי זה ודאי מה שכתב, "לבן בתו כהן" הוא לאו דוקא ואורחא דמילתא נקט, וכמש"כ רש"י בכריתות (ז א) במה שאמרו שם בן בתו ישראל מתעגל בו, שבן בתו לאו דוקא אלא משום שרגיל אצלו והוא הדין לאחרים, ואף כאן כן הוא, ולא כמו שמשמע מהפמ"ג (סי' תרנח אשל אברהם ס"ק יב) שהבין בדעת רש"י שאם אין לו בן בתו אין ישראל יוצא, ופשוט שזה אינו, אבל מ"מ למה לנו כלל שיכול להאכילו. ונראה שמכיון שמה שצריך היתר אכילה באתרוג הוא לא מצד עצמו של אתרוג, אלא כדי שיהיה לכם, כמבואר בגמ' לה א, שיהיה ראוי לכם בכל צרכי הנאתו, וכפרש"י שם, לכן צריך שיוכל על כל פנים הישראל להאכילן למי שהוא, ואזי נקרא לכם, שיש בו היתר אכילה, ואף זה בכלל הנאת אכילה ולפ"ז אינו דומה למדומע בקרבנות, שממשקה ישראל הוא דין בעצם הקרבן, וכשאינו ראוי לישראל הוא פסול בגוף הקרבן, וכיון שאינו ראוי לכל ישראל ה"ז לרש"י בכלל שאינו ממשקה ישראל שוב אינו מועיל מה שראוי להאכילו למהן, שמכל מקום עצם הקרבן לא לכל ישראל הוא ראוי.

ויתיישב בזה מש"כ הרמב"ן סוכה שם שטבל כשר באתרוג ונקרא יש בו היתר אכילה, מפני שבידו להפריש, ואף התוס' ור"ן שם שסוברים שפסול כתבו טעם אחר, מפני שיש לכהנים חלק בו ואינו כולו שלו, ולא כתבו כמש"כ רש"י שאינו ראוי לאכילה, ומשמע שמצד זה אף הם סוברים כרמב"ן שמכיון שבידו להפריש נקרא היתר אכילה, ועכ"פ דעת הרמב"ן מפורשת כן, ולכאורה קשה הרי בפסחים (מח א) מפורש שטבל פסול לנסכים, ולמה לא נאמר גם שם שנקרא מותר לישראל מפני שבידו להפריש, ומה נשתנה מותר לישראל בקרבנות מהיתר אכילה באתרוג. ולכאורה אפשר לומר שטבל שכבר הוקדש לנסכים שוב אין בידו להפריש ולתקן, שהגזבר אינו בעל הטבל שיוכל להפריש, והרי רק הבעלים יכולים להפריש, ולכן אינו ממשקה ישראל. אבל באמת הרי מחלוקת היא בירושלמי תרומות (פ"א ה"ו) ומעשרות (פ"ה ה"ג) אם גזבר כבעלים או כאחר, ובירושלמי מעשרות (פ"א ה"א) אמרו סתם הקדש לא יצא ידי גזבר, ופ"י ברידב"ז שם שר"ל שהגזבר כבעלים ע"ש, ובשו"ת באר יצחק (י"ד סי' כח ענף ג) הוכיח שר' יוחנן סובר בירושלמי גזבר כבעלים

[1234567]

[1234567]

[1234567]

[1234567]

לשיטתו בבבלי בענין אחר ע"ש, והרי הלכה כר' יוחנן שם, ובלא"ה במחלוקת זו עצמה של גזבר נחלק עם ר"ל והלכה כר' יוחנן לגבי ר"ל, ועמ"פ לדעת הסוכרים גזבר כבעלים למה טבל פסול לנסכים, והרי בידו להפריש, וכמו באתרוג להרמב"ן, אבל עם דברינו לעיל אף זה ניתא, שבנסכים צריך שיהיה בעצם מותר לישראל ומה שבידו להפריש ולתקן אין זה מועיל לעצם הדבר, אבל באתרוג הרי לא צריך אלא שיהיה מסור לכם לכל צרכיכם ואכילה בכלל, וכיון שבידו להפריש הרי זה לכם שמסור בידו לאכילה על ידי הפרשה ותיקון.

ומעתה מבואר גם ההבדל בין אתרוג של מעשר שני חוץ לירושלים לפסח חוץ לירושלים, אף על פי שבשניהם האיסור מחמת המקום, שבפסח צריך שבעצם יהיה ראוי לאכילה, והוא אינו ראוי, אבל באתרוג צריך רק לכם, וכל שיש לו צד של ראויות לאכילה ה"ז לכם, והרי הוא לכם ע"י העלאה לירושלים.

ויוצא לנו מזה ג"מ לדין לאידך גיסא, שאתרוג שאינו ראוי לאכילה לבעליו וגם אינו יכול להאכילו למי שהוא אחר, אף על פי שמצד עצמו האתרוג ראוי לאכילה וכגון מי שנשבע שלא יאכל האתרוג ושלא יאכיל לאחר, ה"ז נקרא שאין בו היתר אכילה ואינו יוצא בו, שאינו מסור לכם לאכילה, ובשו"ת שיבת ציון (סי' יז) כתב שאין לפסלו מטעם זה, כיון שאין איסור אכילה באתרוג זה מצד עצמותו, אלא שהוא בדה איסור מעצמו ע"י נדר ושבועה, ואינו דומה למש"כ הרשב"א והובא בשו"ע בנדר כל הנאת האתרוג על עצמו שאינו יוצא בו, כי שם הטעם שאינו שלו, כיון שאסור בהנאתו, אבל כאן שכל הנאות שלו רק איסור אכילה יש בו מחמת שבועתו, ה"ז נחשב שיש בו היתר אכילה, והביא דוגמא לסברא זו מתוס' תמורה (ו' א) בנשבע שלא לגרש את אשתו ועבר וגרשה אין אומרים בו כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אע"ל"מ, הואיל ואין איסור בעצם לגרש אלא הוא בדה האיסור מלבו, ואף כאן שאסר האתרוג באכילה עליו ועל כל ישראל בשבועה ונקרא יש בו היתר אכילה. והנה לסברתו לא היה צריך להביא ממרחק לחמו להביא דוגמא מאי עביד לא מהני, שאינו ענין לכאן, והיה לו להביא דוגמא קרובה יותר ממש"כ הרשב"א בחידושו ריש יבמות בנודרת הנאה בחיי בעלה מיבמה שחולצת, ואין אומרים בה כל שאינה עולה ליבום אינה עולה לחליצה, מפני שבעצם היא ראויה ליבום, אלא שדבר אחר גרם לה ליאסר, ואף כאן דעצם האתרוג ראוי לאכילה, אלא שדבר אחר גרם לה ליאסר. אבל לדברינו אינו דומה ליבום. כי שם היבמה צריכה להיות מצד עצמה עולה ליבום ושפיר כתב הרשב"א שנדר הוא איסור צדדי, ולא משום כך תיקרא אינה עולה ליבום, אבל האתרוג שכל עצמו אנו צריכים שיהיה ראוי לאכילה אלא כדי שיהיה נקרא לכם שענינו מסור להבעלים לצרכי אכילה, ואם כן מה יושיענו שהאיסור כאן הוא לא באתרוג מצד עצמו, והרי בין כך ובין כך אין צורך שיהיה האתרוג מצד עצמו ראוי לאכילה, אלא שיהיה מסור להבעלים לאכילה, והרי אינו מסור בידו, לא לעצמו ולא להאכילו לאחרים.